

JAZONI O‘TASHDAN MUDDATIDAN ILGARI SHARTLI OZOD QILINGAN SHAXSLARNING XULQ-ATVORI USTIDAN NAZORAT QILISHDA PROBATSIIYA XIZMATINING HUQUQLARI

IIV Akademiyasi Huquqbuzarliklar profilaktikasi faoliyatikafedrasi katta o‘qituvchisi

Umaraliyeva Dilshoda Nabijonovna

IIV Akademiyasi kursanti

Ashurov Behruz Jumanazar o‘g‘li

Annotatsiya. Ushbu maqolada jazoni o‘tashdan muddatidan ilgari shartli ozod qilish institutining huquqiy tabiati hamda ozod qilingan shaxslarning sinov muddati davomidagi xulq-atvori ustidan nazorat qilishda probatsiya xizmatining huquq va vakolatlari tahlil qilinadi. Muallif O‘zbekiston Respublikasi Jinoyat kodeksining 73-moddasi, Jinoyat-protsessual kodeksining tegishli normalari hamda «Probatsiya to‘g‘risida»gi Qonun asosidagi nazorat mexanizmini o‘rganadi, amaliyotdagi muammolarni aniqlaydi va xorij tajribasiga tayanib takliflar ishlab chiqadi.

Kalit so‘zlar: muddatidan ilgari shartli ozod qilish, sinov muddati, probatsiya xizmati, nazorat, xulq-atvor, taqiq va majburiyatlar, ijtimoiy rehabilitatsiya, retsidiv.

Annotation. This article analyses the legal nature of the institution of parole (early conditional release) and the rights and powers of the probation service in supervising the behaviour of released persons during the probationary period. The author examines the supervision mechanism under Article 73 of the Criminal Code, the relevant provisions of the Criminal Procedure Code and the Law «On Probation», identifies practical problems and develops proposals based on foreign experience.

Keywords: parole, probationary period, probation service, supervision, behaviour, prohibitions and obligations, social rehabilitation, recidivism.

Kirish

Jinoyat-huquqiy siyosatni insonparvarlashtirish — Yangi O‘zbekistonni barpo etishning ustuvor yo‘nalishlaridan biridir. «2022–2026-yillarga mo‘ljallangan Yangi O‘zbekistonning taraqqiyot strategiyasi»da jinoiy jazolar va ularni ijro etish tizimiga insonparvarlik tamoyilini keng joriy etish vazifasi aniq belgilangan.¹¹ Aynan shu yo‘nalishda jazoni o‘tashdan muddatidan ilgari shartli ozod qilish (keyingi o‘rinlarda — SMIOQ) instituti mahkumni ozodlikdan butunlay mahrum qilmasdan, uni jamiyatga qaytarishning samarali huquqiy vositasi sifatida muhim ahamiyat kasb etadi.

SMIOQ instituti O‘zbekiston Respublikasi Jinoyat kodeksining 73-moddasida mustahkamlangan bo‘lib, unga ko‘ra mahkum tayinlangan jazoning qonunda belgilangan

¹¹O‘zbekiston Respublikasi Prezidentining «2022–2026-yillarga mo‘ljallangan Yangi O‘zbekistonning taraqqiyot strategiyasi to‘g‘risida»gi Farmoni. 2022-yil 28-yanvar, № PF-60. — lex.uz/docs/-5841063.

qismini haqiqatda o‘tab, ijobiy xulq-atvor namoyish etganida, sud uni jazoning o‘talmagan qismidan shartli ravishda ozod qilishi mumkin.¹² Biroq bunday ozod qilish shaxsni nazoratdan butunlay chiqarmaydi — u sinov muddati davomida belgilangan taqiq va majburiyatlarga rioya etishi, probatsiya xizmati nazorati ostida bo‘lishi shart. Demak, institutning samaradorligi ko‘p jihatdan aynan shu nazoratning sifatiga bog‘liqdir.

1. SMIOQ ustidan nazoratning huquqiy asoslari

Muddatidan ilgari shartli ozod qilingan shaxslar ustidan nazoratni tartibga soluvchi normativ baza ko‘p qirrali xususiyatga ega. Moddiy-huquqiy asos Jinoyat kodeksining 73-moddasi bilan belgilangan bo‘lsa, ozod qilish tartibi Jinoyat-protsessual kodeksining 539, 541, 542 va 545-moddalarida, jazoni ijro etish va nazorat masalalari esa Jinoyat-ijroiya kodeksining tegishli normalarida tartibga solinadi.¹³

Nazoratning institutsional poydevori esa 2024-yil 7-avgustda qabul qilingan «Probatsiya to‘g‘risida»gi O‘RQ-938-son Qonun bilan mustahkamlangan. Ushbu Qonun probatsiya xizmatiga shartli ozod qilingan shaxslarning xulq-atvori ustidan nazoratni amalga oshirish, ularda qonunga itoatkorlik xulq-atvorini shakllantirish, sud belgilagan taqiq va majburiyatlarga rioya etilishini ta‘minlash hamda ularni ijtimoiy reabilitatsiya qilish vazifalarini yuklaydi.¹⁴ Normativ bazaning bu darajada keng qirraliligi bir tomondan institutning murakkabligini aks ettirsa, ikkinchi tomondan amaliy nomuvofiqliklar yuzaga kelishiga zamin tayyorlaydi.

2. Nazoratni amalga oshirishda probatsiya xizmatining huquq va vakolatlari

Probatsiya xizmati SMIOQ qilingan shaxs ustidan nazoratni quyidagi asosiy vakolatlar orqali amalga oshiradi: shaxsni probatsiyaga oid axborot tizimida hisobga qo‘yish; sinov muddati davomidagi xulq-atvorni kuzatish; sud belgilagan taqiq va majburiyatlarning bajarilishini tekshirish; shaxsning yashash, ish va o‘qish joyiga tashrif buyurish; zarur hollarda elektron kuzatuv vositasini qo‘llash; hamda ijtimoiy moslashtirish va ishga joylashtirishga ko‘maklashish.

Sinov muddati davomida shaxs ma‘lum taqiqlarga (masalan, yashash joyini ruxsatsiz o‘zgartirmaslik, muayyan joylarga bormaslik) va majburiyatlarga (ish yoki o‘qish bilan band bo‘lish, davolanish, oilasini moddiy qo‘llab-quvvatlash) rioya etishi lozim. Shaxs ushbu shartlarni izchil buzsa, probatsiya xizmatining taqdimnomasi asosida sud SMIOQni bekor qilib, jazoning o‘talmagan qismini ijro etishga yuborishi mumkin. Aynan shu mexanizm nazoratning huquqiy ta‘sirchanligini ta‘minlaydi.

¹²O‘zbekiston Respublikasining Jinoyat kodeksi. 1994-yil 22-sentabr (so‘nggi tahrir). — 73-modda. — lex.uz/docs/-111453.

¹³O‘zbekiston Respublikasining Jinoyat-protsessual kodeksi. 1994-yil 22-sentabr. — 539, 541, 542, 545-moddalar. — lex.uz/docs/-111460.

¹⁴O‘zbekiston Respublikasining «Probatsiya to‘g‘risida»gi Qonuni. 2024-yil 7-avgust, № O‘RQ-938. — lex.uz/docs/-7050441.

3. Amaliyotdagi mavjud muammolar

So‘nggi yillarda SMIOQ amaliyoti sezilarli kengaydi: 2020–2025-yillar oralig‘ida muddatidan ilgari shartli ozod qilinganlar soni qariyb 22 foizga oshgan, probatsiya nazoratidagi shaxslar soni esa 2024-yilda 87 mingdan oshgan.¹⁵ Shu bilan birga, og‘ir toifadagi jinoyatlar ulushi 2020-yildagi 24 foizdan 2025-yil birinchi yarmida 30 foizgacha ko‘tarilgan, bu esa SMIOQni qo‘llashda ehtiyotkorlik talab qilmoqda.

Nazorat amaliyotida quyidagi tizimli muammolar saqlanib qolmoqda. **Birinchi**dan, kadrlar yetishmasligi va ish yukining ortiqchaligi: bir inspektorga me‘yor bo‘yicha 40–60 nafar shaxs to‘g‘ri kelishi kerak bo‘lsa, amalda bu raqam 80–120 nafarga yetib qolmoqda. Bu individual yondashuvni amalda imkonsiz qiladi va nazoratni rasmiy hujjatlashtirishga aylantiradi. **Ikkinchi**dan, ijtimoiy rehabilitatsiya funksiyasi nazorat funksiyasidan ortda qolmoqda — yordam, ishga joylashtirish va psixologik xizmatlar yetarli darajada ta‘minlanmagan. **Uchinchi**dan, ish beruvchilarning sobiq mahkumlarga nisbatan salbiy munosabati (ijtimoiy stigmatizatsiya) ijtimoiy moslashuvni qiyinlashtirib, retsdiv xavfini oshiradi.

4. Xorijiy davlatlar tajribasi

Qiyosiy-huquqiy tahlil shuni ko‘rsatadiki, dunyoda probatsiya nazoratining bir necha modeli mavjud: Anglo-Sakson (Buyuk Britaniya, AQSh), Skandinaviya (Norvegiya, Finlandiya), Kontinental Yevropa (Germaniya) va MDH mamlakatlari (Rossiya, Qozog‘iston) modeli. Skandinaviya modelida shaxs nazorat obyekti emas, balki qayta tiklanuvchi inson sifatida ko‘riladi; rehabilitatsiya va ijtimoiy yordam birinchi o‘ringa qo‘yiladi. Germaniya va AQSh tajribasi esa shaxsni ilmiy asosda baholash (xavf-ehtiyot tahlili) hamda maqsadli aralashuv tamoyiliga tayanadi.

O‘zbekiston huquqiy tizimi va ijtimoiy-madaniy konteksti jihatidan MDH mamlakatlariga yaqinroq. Shu sababli Qozog‘istonning mahalliy jamoalar bilan hamkorlik modeli hamda Rossiyaning toifalashtirilgan nazorat tizimi bevosita tatbiq etilishi mumkin bo‘lgan g‘oyalardir. Shuningdek, xalqaro tajriba elektron monitoring o‘z-o‘zicha retsdivni kamaytirmasligini, balki u inspektorlarning ish yukini yengillashtirib, ozod bo‘lgan vaqtni chuqur individual ishga yo‘naltirish vositasi ekanligini ko‘rsatadi.

5. Takliflar va tavsiyalar

Tadqiqot natijalariga ko‘ra quyidagi takliflar ilgari suriladi:

1. Bir inspektorga to‘g‘ri keladigan nazorat ostidagi shaxslar sonini me‘yoriy darajaga (40–60 nafar) keltirish uchun probatsiya xizmati shtatini bosqichma-bosqich kengaytirish.
2. Shaxsning qayta jinoyat sodir etish xavfini aniqlovchi, milliy sharoitga moslashtirilgan ilmiy xavf-ehtiyot baholash vositasini joriy etish va nazorat intensivligini ushbu baholash natijasiga muvofiqlashtirish.

¹⁵Manba: Anhor.uz, Daryo.uz va Gazeta.uz nashrlarida e‘lon qilingan rasmiy statistik ma‘lumotlar (2024–2026). — anhor.uz; daryo.uz.

3. Mahalla institutini probatsiya nazoratiga organik ravishda jalb etish — shaxsning mahalla yig‘inlarida hisobot berishi va jamoaviy qo‘llab-quvvatlash orqali O‘zbekistonga xos noyob nazorat modelini shakllantirish.

4. Sobiq mahkumlarni ishga joylashtirishni rag‘batlantiruvchi (soliq imtiyozlari, kvotalar) mexanizmlarni joriy etib, ijtimoiy stigmatizatsiyani kamaytirish.

5. Elektron monitoringni nazoratni «mexanizatsiyalashtirish» uchun emas, balki inspektorlarning shaxs bilan chuqur individual ishlashi uchun vaqt bo‘shatish maqsadida qo‘llash.

Xulosa

Jazoni o‘tashdan muddatidan ilgari shartli ozod qilingan shaxslar ustidan probatsiya xizmati tomonidan amalga oshiriladigan nazorat — institutning samaradorligini belgilovchi asosiy omildir. Hozirgi kunda O‘zbekistonda probatsiya tizimi «nazorat modelidan» «reabilitatsiya modeliga» o‘tish bosqichida turibdi. Bu o‘tishni tezlashtirish, ya’ni nazoratni shaxsni jazolovchi vosita emas, balki uni jamiyatga muvaffaqiyatli qaytaruvchi mexanizm sifatida shakllantirish zarur. Retsidivni pasaytirish esa faqat huquqiy emas, balki ta’lim, bandlik, ruhiy salomatlik va mahalla kabi ijtimoiy omillarni qamrab oluvchi kompleks davlat siyosatini talab etadi.

Foydalanilgan adabiyotlar ro‘yxati

1. O‘zbekiston Respublikasining Jinoyat kodeksi. 1994-yil 22-sentabr. — lex.uz/docs/-111453.

2. O‘zbekiston Respublikasining Jinoyat-protsessual kodeksi. 1994-yil 22-sentabr. — lex.uz/docs/-111460.

3. O‘zbekiston Respublikasining Jinoyat-ijroiya kodeksi. 1997-yil 25-aprel. — lex.uz/docs/-163629.

4. O‘zbekiston Respublikasining «Probatsiya to‘g‘risida»gi Qonuni. 2024-yil 7-avgust, № O‘RQ-938. — lex.uz/docs/-7050441.

5. O‘zbekiston Respublikasi Prezidentining «2022–2026-yillarga mo‘ljallangan Yangi O‘zbekistonning taraqqiyot strategiyasi to‘g‘risida»gi Farmoni. 2022-yil 28-yanvar, № PF-60. — lex.uz/docs/-5841063.

6. BMTning ozodlikdan mahrum qilish bilan bog‘liq bo‘lmagan choralar bo‘yicha minimal standart qoidalari (Tokio qoidalari, 1990-yil).

7. BMTning mahbuslar bilan muomala qilish bo‘yicha minimal standart qoidalari (Nelson Mandela qoidalari, 2015-yil).